

T. BÍRÓ ZOLTÁN

Egy nemzedék naplója

CSOÓRI SÁNDOR ÚJ KÖNYVE

Mintha egy álombeli Modern Művészetek Múzeumában járna az ember, nagy, kongó termekben, magasra fölpucceródó falak között, s egyszer csak szemközt találná magát egy fél falat beborító tablóval, s mintha ez Picasso Guernicája lenne, de mégsem egészen az. A levágott kézfejek, a légnymástól a levegőnek röpített régi ólajtó, a szuronnal felhasított égbevisítő süldő, a szibériai hómezőn szétterpesztett lábbal állva megfagyott ló, az üszkösödő katonavégtagok és az induló katonavonatok után könnyes-tétován mozduló anyák vagy hitvesek látványa mellett oda vannak festve erre a képre a bevérzett elmék, a körülárkolt lelkek is és egy kis zöld erdei gyík, amint rettenetében halált imitál, hogy elkerülje a tényleges halált. Olykor feltűnik a képen az idill rózsaszínje is, a gyermekkor néhány örömteli pillanata, hogy aztán belecsorogjon az egész a második világháború véres sárába; felpiroslik imitt-amott az ifjúkor hite, de bele is kékül mindjárt az ötvenes évek szorításába, s ahol kiűt a természet, a születés, a megújulás zöldje, ott valami kivehetetlen betonszürke színekörnyezet teszi azt valószínűtlenné, s egyik a másikat szinte irracionálissá.

Csoóri Sándor azonban új esszéketében, „A félig bevallott élet”-ben nemcsak a képek erejével él, amikor az életét, s a történelmet faggatja. Szabadon használja az eszközöket, kihasználja a logikai-fogalmi megközelítés lehetőségeit is. Úgy látszik, a Csoóri-esszé egyik fontos jellegzetessége éppen a logikai-fogalmi és a képi-szürreális megközelítés változatos alkalmazása a legkényesebb pontokon, az alig kimondható dolgok kimondása érdekében. Ez nemcsak azzal jár, hogy így többnyire jóval közelebb férközhet valamely igazság mélyen rejtekező magvához, tehát nemcsak praktikus-rationális értelme van, hanem stílárís-etikai önreprezentáló jelentősége is, amennyiben mindennél plasztikusabban tárja elénk a hívó, a vivódó, a kétkedő, a töprengő embert, aki egyszerre akar túllépni önmaga és a társadalom korlátain, s egyszerre remél győzelmet és védtelenséget. A Csoóri-esszé stílárísan is felmutatja tehát azt az ambivalenciát, amit lélek és értelem kényszerűen visel ezen a tájon, egyre keservebben görnyedve a feloldhatatlanság terhe alatt. Csoóri a saját magatartás-normáit igyekszik legalább felkínálni erkölcsi megoldás gyanánt: ne hallgassuk el, írjuk le ezeket az ambivalenciákat, nézzünk szembe önmagunkkal, s takarítsuk el az útból a félmegoldásokat kedvelő hajlamainkat, űzzük el a féligazságokat recsegő torokhangokat. A történelemben az eseti hazugságok egymásra rakódnak, felhalmozódnak, s a „félig bevallott élet”, a félig élt és félig értelmezett élet nehezekeivel úgy telepszik ránk, hogy minden vállalkozó kedvünket, s minden jó ösztönünket a földre nyomja, tehetetlenné és kiszolgáltatottá, némává tesz éppen azokra a pillanatokra, amikor történelmi kihívásokra a történelem léptékében kellene válaszolni.

AZ APOKALIPSZIS

Aki úgy akar írni a történelemről, hogy abban a mindenkori „folyó történelem” benne legyen, mégpedig természetesen legyen benne, aki tehát nem csak tárgyyszerű ismereteket akar kigyűjteni belőle és nem is látszólag találó analógiákat, azaz féligazságokat, annak úgy kell tudni közlekedni múlt és jelen között, mint gazdának a pince és a préház között. Ott olyan szervesen kell a tudatban összekapcsolódnunk a dolgoknak, mint a pincének a préházzal, s mindkettőnek a szőlőskerttel. Csoóri maradéktalanul magáénak tekinti az elmúlt fél évszázad magyar történelmét, s úgy jár-kezel benne csakugyan, mint a saját birtokán, amelyet rossz bérlők lerontottak ugyan és kihasználtak, de talán még fel lehet javítani, s akár lehet, akár nem, mindenképpen muszáj.

Csoóri könyvében különálló nagy történelmi esszé „A magyar apokalipszis”. Tártya a magyar hadsereg doni tragédiája, de sokkal inkább annak a története, hogyan szorult a magyar nép a történelem periferiájára a XX. században. Fő kérdése: hogyan vesztette el a magyarság, nem is a két háborút, hiszen az annyira nem volt a sajátja, hogy valójában elveszíteni sem tudta — hanem a két háború folyamán önmagát. Csoóri is, akárcsak közvetlen elődjei a sorselemzésben: Németh László és Bibó István, visszatekint egy pillanatra — szinte csak egy mondat erejéig — a kiegyezésre: „... a kiegyezőnek, a tényérbecsapás másnapján — ha titokban, ha fojtogató fegyelemmel is, de — mindenkor meg kell teremteni a kiegyezés kritikáját. A könnyű beletörődés ellenszeréül, azaz: politikai józanságból.” Ezt a hajdan megvolt és megtartó erejű politikai józanságot, az igazi magyar politikai géniust talán valóban nem is a kiegyezéskor, s nem a kiegyezéssel, hanem akkor vesztítettük el, amikor a kiegyezés nemzeti méretű, fő vonulatában csendes, passzív, de annál egységesebb kritikáját sikerült végre fellazítani az idővel szükségképpen ernyedő lelkekben, s átalakítani az energiákat előbb békebeli, századvégi nyüzsgéssé, önérvényesítő tülekedéssé, majd pedig háborús kivagyisággá, érzelmes balekséggé. Csoóri a magyar köztudatban igyekszik tetten érni a folyamatot, első sorban tehát nem a politikai elit, s nem az ünnepi nemzet, hanem a mindennapi nemzet lelkivilágában. A doni katasztrófa, s ami közvetlen utána jött, alkalmas kiindulópont számára, hogy vissza és előre tekintsen az időben, a *tudatromlás* folyamatának ábrázolásáért. Eszerint, első világháborús balgaságunk valamiféle hősi anekdotizmusba fordult a vereségsorozatot követően, a nép a mesék által igyekezett megkerülni a szembenézést a történelmi tényekkel: „Az elbeszélésekben az olaszokkal, a bosnyákokkal, a kutyaszerbekkel s az óriási természetű muszákkal szembesültünk, amikor magunkkal kellett volna.” Csoóri szerint tehát a *tudatromlás*, az öntudatszűkülés másik nagy állomása a századvég után, az első világháborút követő időszak, pontosabban az akkor kivrágzó anekdotizmus. Csoóri erre az anekdotizmusra azt mondja: „a jellem csapdája”. Én azonban azt hiszem, nem csak a jellem csapdája volt ez, hanem egyúttal a maradék önbecsülés megőrzésének ösztönös megnyilvánulása is, a lélek vékonyan kent zsíroskenyere. Mert az első világháborús hőskultusz szerény lelki kenyere még elélhetett a túlélő család, a magukra maradt asszonyok a holtak hősiességéből meríthettek erőt ahhoz, hogy hatnyolc gyermeket viszonylag ép lélekkel felneveljenek, hazai nyomorúságokon, világválságon és második világháborús borzalmakon át. Én emlékszem, milyen tűzzel égtek még negyvenöt után is évekig a gyertyák ezrei a rákoskeresztúri köztemető köröndjén az első világháborús hősök emlékezetére, akik „a hazáért haltak meg”. Ezek között a lángok között egész biztosan ott voltak a doberdói hőskért égők mellett, kimondatlanul és bevallatlanul, a Don-kanyar halottaiért lobbantott gyertyalángok is. Az önbecsülés morzsái voltak tehát ezek az emlékek — beleértve az egyébként csakugyan önámító anekdotákat is — amelyekből még egyéni állóképességet nyerhetett az ember lélekben — a közösségnek azonban ez már valóban nem volt több mákonynál.

Mindez tehát nem vonja kétségbe Csoóri igazságát az önmagunkkal való szem-

benézést illetően, Horthyékról szólva: „A kiegyezés — ezáltal nem az osztrákokkal köttetik, hanem a saját vakságunkkal.” A „hamisítások”, a népamítás és az önámítás politikája a történelem periferiájára sodorja az országot szükségképpen, egészen addig, hogy azután már senkinek sem lett szüksége rá, hogy velünk „kiegyezzen”, s a szó: kiegyezés, már nem jelenthetett semmit nekünk magunknak sem. A tudatromlás folyamatában az önbecsülés is megrendül előbb-utóbb. Ha az első világháború lezárása Magyarország drasztikusan valóságos Trianonja, s a folyamatos tudatromlás egyik állomása, akkor azt mondhatjuk, hogy a második világháború lezárása és magyar mérlege — túl a megismételt országvesztésen — a magyar önbizalom és önbecsülés Trianonja.

Természetesen, Csoóri nem elsősorban a történelmi oknyomozás vagy tényfeltárás kedvéért kutat, s nem ott, ahol a tudós keresi általában a feltárára váró igazságokat, hanem a maga írói-esszéista feladatvállalásának megfelelően, a magyar lelkek történelmét, reflexeit, reakcióit akarja feltárni a hatalmi politika manipulációival összefüggésben. Nem feltétlen idegen ez a történelemtől sem, de jobban illik írói vállalkozáshoz. Már az őt elemi módon érdeklő kérdés is klasszikusan „történelmietlen”: „mi lett volna, ha” Horthyék mégis engedik átáramlani a doni katasztrófa valóságos tényeit a hazai elméken, ha lejátszódhat a lelkekben a dráma, s érzelmeket kavarva, s szellemi szemfedőket leszaggatva végül a köztudatban létrehozza a felismerést, s a nép rádöbben arra, hogy mi is történik vele, s mire számíthat? Nem tudhatjuk persze, hogy mi történt volna. Az mégis nagyon valószínűnek látszik, hogy — Csoóri szavaival élve — „a közös gyász” katarzisa megemelhette volna még a nemzetet, legalább addig, hogy — átmeneti politikai többletnehézségek és zavarodottságok után — passzivitása teljesebb és tudatosabb legyen, néma ellenállása konokabb és egységesebb, s ezzel mintegy határozottabb ösztönzést és hivatkozási alapot nyújtson a hatalomnak is, legalább a legszélsőségesebb németbarát erők félreállításához. Csak hát, annak a politikai érának is megvolt a maga olyan-amilyen története, s a maga természete is, amelyből, mint láttuk, nem léphetett ki egy pillanatra sem, még saját stabilitása céljából sem. Am mindezekenél fontosabb, hogy az említett katarzisz nyomán — bármibe torkollott volna is az — a nemzet mindenestre egészségesebb lelkiülettel és emeltebb fővel állhatta volna ki az elkövetkező eseményeket, még a békediktátum lesújtó végeredményét is és később Rákosiék ideges, megtorló jellegű klikkpolitikáját is.

Esszéjében Csoóri szinte észrevétlenül emeli a Don-kanyár megrendítő szürrealis képeit a magyar erkölcsi-tudati lét látomásos tablójává. Így lesz egyszerűsággal a Don-kanyár „magyar apokalipszisa” egyben a tájékoztatatlanság, a bizalmatlanság, s a száz év történelméből fölfakadó nemzeti méretű kisebbségi érzés magyar apokalipszisa. Csoóri végül is az önámítást és a politikai hazudozást avatja egyik főökké, s a folyamatosan torzuló „magyar alkat” megérthetőségének forrásává. Lát-szólag joggal kérdezheti a racionális, a magát realistának tudó elme: nem moralizál-e Csoóri, amikor a történelem magyarátába beemeli az erkölcs kategóriáit, s a politikán átlebegteti az erkölcs elemi törvényeit? Nézzük hát racionálisan a dolgot! A politikus (és tágabban egy politika) értékét nem azon mérjük, hogy hány-szor mond igazat, hány-szor beszél mellé vagy hány-szor hazudik szemrebbenés nélkül. Ez így igaz, hiszen a politikának napi taktikája is van, helyzetek adta kényszerűségei, vannak államtitkok, ott a diplomáciai vagy a harcászati cselvetés gyakori kényszerűsége, és így tovább. A politikust mindig a kiinduló ponton, vagyis a *vállalt ügyén* mérhetjük és a záróponton, vagyis az eredményén. Ebből az utóbbi jól megközelíthető a pusztán praktikus gondolkodás felől is, az előbbi azonban mindig szükségképpen erkölcsi alapozottságú. S ha ehhez hozzáesszük, hogy egy ország uralkodójának vagy politikusának ügye valamiképpen mindig egybe kell eszen népe-nemzete legfontosabb ügyeivel — mert különben nem államférfi, csak egyszerűen karrier-machiavellista —, akkor ez azt is jelenti, hogy a saját népet nem vezetheti félre, főképpen nem a nemzet sorskérdéseiben. A történelem azt bizonyítja, hogy a kormányzati hamisítások, egy nép félrevezetése rövidebb-hosz-

szabb távon népek, nemzetek tragédiájához vezet, függetlenül az eredeti szándék természetétől. Ennyiben feltétlen igaza van Csoóri egyik, látszólag ugyancsak moralizáló, kulcsmondatának: „...a történelmet kisajátító kormányok — a valóság letagadásával — a saját népük züllését készítik elő.” Tegyük hozzá: ezzel együtt természetesen saját politikájuk csődjét is. A történelemben a politikai csőd is halmozódhat, s hetediziglen visszaüthet, benultúságot, eszmei, erkölcsi zavart okozhat a nemzedékek sorában.

„JÓK VOLTUNK, JÓK ÉS ENGEDELMESEK”

Csoórinak szabad átjárása van a legújabb kori magyar történelemből nemzedéke történetébe és vissza, így kutatva járja be a rendelkezésére álló teret és időt, igyekeztvén megfejteti a jelen világot. A nemzedék felelősségét keresi a történelem alakításában, s a történelem, pontosabban a politika felelősségét egy-egy nemzedék sorsának és természetének alakulásában. Új esszékötetével lényegében egy időben jelent meg egyik fontos verse a Tiszatájban. A vers így indul:

*„Jók voltunk, jók és engedelmesek,
mint a cigánymeggyl teleaggatott kisfiúk a sétatéren,
nem tapostuk le a gyöpöt, s nem aknáztuk
alá a parkba kiültetett dáliákat.”*

Az ajánlás: „Nemzedékernek”. Olyan ez a vers, mintha a vaskos esszékötet egyik gondolati fővonulatát akarná zártabb keretbe sűríteni, költészeté avatva egy nemzedéki summázatot, s mintha mottóként írná fel egy nemzedéki napló elé, amely itt formálódik a szemünk előtt. „A félig bevallott élet” prózaí írásai olyan kérdések sorát állítják elé, amelyeknek java valamennyiünk számára életbevágó kérdés, bár többségük egy viszonylag jól körülhatárolható korosztály történetéből lép elő. Képek villannak ránk múltból és jelenből, hogy megláttassák, érzékeltessék velünk a mai ötvenévesek útkereső, vagy inkább kiutkereső vívódásait, toporgásait egy zezugos történelmi-társadalmi környezetben.

Egy toporgó, várakozó nemzedék képe tárul elé a könyvből. Amit Csoóri a „várakozás” politikájáról szólva mond más összefüggésben figyelmeztetően, azt a saját nemzedékére is vonatkoztatja: „...az alternatívák nem sültgalambok sose. Úgy kell kicsikarni őket a sorstól.” Innen, a negyvenesek felől nézve azonban úgy tűnik, hogy a mai ötvenévesek korosztálya, ha sorsuk gyakori jellemzője volt is a várakozások kényszere, alaptermészetét tekintve alternatívakereső vonulat. Mindenesetre lázasabban, nyugtalanabban kutató természetű, mint a miénk, s még inkább mint az utánunk következők. Igaz, a baleksorsot is súlyosabban és tartósabban kellett megélniük. Mert az alternatívakereső természetben mindig ott van a cselekvésgény, a felfokozott cselekvésgényben pedig mindig megvan a lehetőség arra, hogy a remélni és cselekedni kész embert balekké varázsolja a történelem. Vagyis észrevétlenül valami mássá alakítja, mint ami lenni szeretett volna, úgy teszi eszközzé, hogy saját egzisztenciájával téveszti meg. A jovialis küllemű nagybácsi mindig ott áll a sétatér sarkán, hogy cigánymeggylt aggasson a kölykök\fülébe, hogy barátságos hátbaveregetések közepette megnótáztassa őket, s hogy aztán gyorsan véget vessen a nótázásnak, ha a kellenél nagyobb kedvük támadna a fiúknak, ha kell pofonnal, vagy újabb jutalmak osztogatásával, ha „jók és engedelmesek”. Ezzel azonban mindig számolni kell, ez történelmi alaphelyzet. S a vállalható magatartásról a döntést sohasem egy nemzedék együttesen, hanem az egyesek kell, hogy meghozzák, még akkor is, ha egy nemzedék történelem alakította lelki kondíciói, és a történelmi helyzetek magaslati pontjai erősen meghatározzák az egyének magatartásnormáit és vállalásait. Egy-egy nemzedék vagy korosztály arculatát így alakítja a történelem, s így vési rá az arcra a maga jellegadó vonásait. Amennyire kusza és változékony volt a megélhető történelem, annyira

kuszák és változékonyak a vonások Csoóriék korosztályának arculatán is. Nagy lelkesedések és súlyos csalódások, végletesen erős cselekvéskényszerek és kényszerű szilenciumok, társadalmi méretű megrendülések és lelki apályok, tehetetlen ácsorgások és tétova újrarendülések hagyták ott nyomaikat. Akárcsak a főenyves tengerparton a föl-alá vonulató katonaszázadok, amint egy partközélen várakozó hajóra akarnának beszállni végre, de szüntelen tűz alatt van a hajó, s nem lehet tudni még, hogy beszállhatnak-e egyáltalán, s kifut-e a hajó végül is a nyílt tengerre. Ez a tartós eldöntetlenség is odafonta a maga pókhálóját a korábban fénylő szemekre, s újra meg újra szóra nyíló szájak szegletébe. Lehet azt mondani, hogy az alternatívákat ki kell csikarni a sorstól, s igaza van Csoórinak: valóban ki kell csikarni. Csak azt nehéz megmondani bizonyos korszakokban, hogy *hogyan*. Csoórinál is csak nagyon halványan körvonalazódik még ez a „hogyan”, de mintha bontakozna talán valami ebben a kötetben, legalábbis egy lehetséges magatartás-mód erejéig.

Ha hiányzik ebből a nemzedékből egy jellemvonás, akkor az jellemzően a kívülálló ember idegenséget árasztó fölényessége. Épp az a vonás, amely egyre gyakrabban tűnik fel az utánuk sorjázó korosztályokban. „Az egyén kritikussá vált, s nem cselekvővé” — mondja Csoóri. Ha igaz ez a saját korosztályára, hát sokszorosan igaz a fiatalabbakra. Hiszen azoknak a tényleges cselekvés lehetőségéből egyre kevesebb jutott, a viszonylagos jólétből és nyugalomból egyre több. Kritikát művelni — főként az okos, művelt kívülálló pozíciójából — kockázat nélkül vagy csekély kockázattal is lehetett már, ehhez még szülői háttér is adódott, cselekedni azonban még az igazi egyéni vagy közösségi kockázatvállalás árán sem. A szülői konformizmus elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy a gyerekek veszélytelenül lehessenek nonkonformisták addig, amíg túl nem jutnak a jócskán elnyúló kamaszkoron. A történelem furcsa fintora, hogy míg a szülők ellentmondásos, nyeldekítő konformizmusa azért hordozott többnyire valami cselekvést igénylő, előremozdító tartalmat is, addig az utódok nonkonformizmusának ilyen tartalma egyre ritkább esetben van. Csoóri alkalmazkodónak látja a maga nemzedékét, s azt mondja róla: „... az én nemzedékem inkább csak verítékezett a védtelensége kiharcolásáért, minthogy kiharcolta volna.” Ez a mondat eléggé lesújtó önkritikának hat, pedig benne van ebben annak a férfias magatartásnak a jelzése is, amely természetesen szereti ugyan a biztonságot, de önállóságát akár annak elvesztése árán is igyekszik kicsikarni, ha többnyire sikertelenül is, de legalább verejtékezve. Úgy tűnik, a fiak ezzel szemben már a teljes önállóságot akarják, többnyire a teljes védetség burkán belül, lehetőleg veríték és kockázat nélkül. Egy folyamat tanúi vagyunk ebben az esetben is, és megint a történelemben a magyarázat. Csoóri azt mondja egy helyen, hogy ha megírná a maga „Számadás”-át, a saját történetét nem a gyerekkorával, hanem a világháborúval kezdené. Azt hiszem, rosszul tenné, mert főleg az ő korosztályuk, de jórészt még a miénk is, abból a falusi vagy kültelki gyerekkorból merít erkölcsi erőt és életszemléletet, s e korosztályok karakterisztikus vonásainak egy része éppen onnan származik, némiképp függetlenül attól, hogy közvetlen a háború előtti vagy utáni időszakból jön-e. A világ kérgesebb, de őszintébb és emberibb lelkülete azoknak a felnevelő egykori falvaknak és külvárosoknak a lelkületéhez hasonlít leginkább, amelyek mára vagy eltűntek végleg, vagy lényegükben változtak át. Alap volt ez és támpont, amelyről természetesebben fonnódt össze a plebejus öntudat a szociális érzékenységgel, a személyiség önérvényesítő vágya a közösség törvényeivel. Igaz, ennek a gyermekkori-kamaszkori indulásnak szerepe van abban is, hogy ez a generáció oly nagy veszteségekkel és sérülésekkel élte át az elmúlt évtizedeket, és a torzó életek, a félig kész, a félig sikerült életművek sorát hozta létre. Hogyan is készíthette volna fel őket az egykori környezet mindarra, ami később történt? A földosztás, a fényes szelek, a népi kollégiumok szelleme hevítették fel, s tartották egy ideig forrponon cselekvő kedélyüket és közösségi érzületüket, aztán az álmaikat az ötvenes évek jegelték, majd ötvenhat magas láza jött, hogy aztán a konszolidációs politika próbálja vé-

gül átlagos testhőmérsékleten tartani a lelkeket. A történéseket nagyjából ismerjük, a lelki történéseket azonban, amelyek ezt a generációt formálták, még nagyjából sem. Annyi azonban biztos, hogy nem tekinthetjük földön túli átok hatásának, hogy egy nagyreményű írói vonulat ilyen arányban távozott fiatalon az élők sorából, nem véletlen művek és életek ilyen arányú csonkulása. Társadalmi, politikai és lelki folyamatok emberemésztő összeakaszzkodása van ebben jelen: családok, települések szétesése, erőszakos kollektivizálások emberi tragédiái, az iparosítás elefantizmusa, a felelőtlen, elsieltett urbanizálás teremtette képtelen emberi helyzetek, a politika epilepsziás rohamai és kíméletlenül cinikus esztendői, hitek, erkölcsök, ideológiák és politikai eszmék átmeneti vagy tartós válságai, s mindehhez elhagyott tájak, emberek, életnormák folytonos jelenléte az idegekben.

Elmondhatjuk: szerencsének kell tekinteni, hogy Csoóri Sándor életműve mindezek után, annyi fenyegető veszélyhelyzet és annyi társ elvesztése után gazdagon sorjázó művekben most teljesedik ki igazán. Talán szerepe van ebben annak is, hogy az utóbbi években Csoóri egyre elemzőbben, tehát felülemelkedetten tekint saját magára és nemzedéke sorsára. Szenvedélyes felülemelkedettség ez, amely lehetővé teszi, hogy a maga sorsát közös sorsként élje meg, s ugyanakkor tárgyyszerűen is szembesülni tudjon a történettel. Ezen az úton juthatott el ahhoz a felismeréshez, hogy mai nyomorúságaink egyik vezérgyökere az 1945 utáni mindenre kiterjedő államosítás táján húzódik. Vagyis, hogy ott is államosítottunk, ahol társadalmasítani kellett volna, s ott is, ahol inkább a személyiség kibontakozásának útját kellett volna szélesebbre nyitni. „Megszoktuk, hogy a nagyság nem a mi mértékegységünk, mert azzal a teremtés és a pusztulás képzeje jár együtt, mi viszont csak az alkalmazkodásban vagyunk nagyok.” — állapítja meg Csoóri keserűen, mint aki nem tud belenyugodni abba, hogy ilyen kicsire zsugorodott bennünk és körülöttünk az élet, amelyet egykor, nemzedéktársaival együtt nagygnak és teremtőnek álmódott. Az elgyámoltalanító paternalizmus következményeiről van itt szó.

A „sokgumójú Én” titkai megfejtésének szándéka, a többszólamúság, az igazi személyiségek és az igazi közösségek igénye emel szót ezekben az írásokban, többek közt egy örökkön hiányzó, már-már mitizálódott folyóirat vágyképében is: „... ahol nem a véletlen vagy a kidekázott népfrontos megfontolás állítja össze a lapot, hanem a meggyőződés, a szellem önalakító ereje.” Milyen durvának hangzik első hallásra ez a kifejezés: „kidekázott népfrontos megfontolás”! Pedig Csoóri a legkevésbé sem egy komoly, megfontolt népfrontos politika ellen szól, hanem az egyértelműségért, az arányok természetes és nagyvonalú kibontakozásának lehetőségéért és még egy esélyért, hogy ennek a generációnak módja legyen még egyszer egy valódi közös vállalkozásra. Csoóri jól tudja, hogy a történelem során az irodalomnak és a politikának egyaránt mindig lapra volt szüksége ahhoz, hogy felnevelhesse az új nemzedékeket akár művészeti, akár politikai ügyek esélyes képviselőire. Az egészséges kiválasztódáshoz, a szárnyaláshoz, a vállalkozáshoz kevés a szándék. Az előbbihez műhely kell és alkalom, hogy kiderülhessen, ki mire képes, az utóbbiakhoz a bátorságon túl, edzés, felkészülés, megpróbáltatás, a képességek művelése, iskolázottság. Ezért a folyóirat örökkön előtűnő vágyképe Csoórinál.

Ha arányait tekintve nem is feltűnően, de az írások során túllép már Csoóri a maga nemzedékén, s aggodalma gyakran már inkább a következőkért kap erős hangsúlyokat. Ha saját nemzedékének jellemző madárképe a neuraszténia, a besúgóhajlamú, a fényképezőgép-szemű elvárosiasodott rigó, „az idegbeteg hólapátoló”, akkor a következő generációké talán az első nagy útra készülő ifjú fecskeraj képe lehetne, ha volna annyi előrelátás bennünk, mint a felnőtt fecskékben, ha gondolnánk rá, mondja Csoóri, hogy: „Közeledik az ősz, a nagy utazás, s renyhe szárnyakkal tilos elindulni.” A Kórházi hajnal, s egyben a kötet nyitóképének alap gondolata ez: ha már mi annyian, s oly gyakran lettünk készületlenségünkben fakadó félelmeink és szorongásaink áldozatai, legalább az új rajok ne pusztuljanak el szívbénulásban az óceánok fölött, az első hirtelen rájuk csapó vihartól. Nem a

nyugtalan, nem a türelmetlen kései fiatalember, hanem a meglelt férfi újabb gondja ez már, aki már másokra, gyámoltalanabbakra figyel, miközben versében még a múlt idő zárójelébe teszi nemzedéke félig elbeszélrt történetét:

*„Jó voltunk, jók és engedelmesek
sajgó orrcsontunk felett szoknyásan
lépkedett át a balszerencse,
céljához ért velünk a múlt,
de mi még mindig egy trombitás bál emlékét
dédelgettük a háborúból,
mintha megtömtt, rózsaszín zsák
álmódott volna helyettünk éjszakánkint.”*

„MIHELYT EGY HARANG MEGSZÓLAL...”

Paraszt és értelmiségi, faluszéli szegény-legény és fővárosi urbánus egyszerre, így látja magát Csoóri is, és mi sem láthatjuk másnak. Hozott jó ösztöne és szerzett tudása van ahhoz, hogy felismerje, bátorsága, hogy beismerje a „félig bevalott élet” tényét, és hiányzik belőle a cinizmus, hogy selyemsátrat vonjon a féligazságok fölé, s aztán kiüljön a sátor elé pipázni. Csoórinak a történelem a „megrendülések színtere”, s az a maga története is, amint összefonódik a nemzedékével, s magával a történelemmel. Egyéniség, és ez az egyéniség egyre inkább a magyar szellemi élet középpontjába kerül. Innen a növekvő felelősségérzet, amely kötete jelentőségét a Nomád Napló után is emelni tudja. Bár odafigyel még Malraux szavaira, olykor még Che Guevara távolba vesző léptein tűnődik, de gondolatai valójában már egy hazai, itt és most érvényesítendő erkölcsi világrend látomásából építkeznek. A felismerés, hogy Illyésék nemzedéke még történelmi küldetésű nemzedék volt, míg a maguké már nem történelmi, csak erkölcsi küldetés-tudattal élhet, egyszerre jelent számára csalódást, megrendülést és feladatot. A „megrendülés”, a „dráma”, az „Antigoné-szerep” ezért lesznek vezérszavak, vezérmotívumok oly gyakran a Csoóri-esszéiben. Ehhez a tudatosan alakított önszemlélethez és szerepvállaláshoz jó alapot ad az alkat, amely még mindig túlságosan nyugtalan ahhoz, hogy újabb és újabb csalódások után egyszer csak fölcserélje a cselekvés igényét a pusztá szemlélődéssel, és túlságosan is etikus ahhoz, hogy a cselekvés mámorában egyszer csak hirtelen szerepet cseréljen. Az alku nem kenye ennek az alkatnak, de a politizáló ember tudja, hogy adott esetben alkudni kell; a költő pedig tudja, hogy a költészetben nincs kompromisszum. A magány, a félrevonulás sem természete ennek az alkatnak, az írónak azonban szüksége van az egyedüllétre. Így eleve állandó feszültség alatt van ez az élet, ám az igazi, a drámai feszültséget a feladat, a társadalmi vállalkozás adja. Ennek a feszültségnek természetesen — színter minden ízében átpolitizált világunkban — elsősorban a politika, a közélet színterén kellene levezetődnie. Ez azonban a megfelelő „vezetékek” híján egy egyébként is túlérzékeny világpolitikai konstellációban csak a legritkább esetben mehet végbe. A szellemi-politikai energiák bolygó elektromos tüneményekként cikáznak keresztül-kasul a közéleten, s többnyire gazdátlanul maradvá vagy elhalnak, vagy elvadulnak.

Csoóri igyekszik mindinkább tudatosan gazdálkodni a maga adottságaival, s erőit úgy terelgeti, hogy azok valamiképpen mégis hasznosuljanak a közösségben. „...ha bent lehetek valamiben, legyek a közepén. Ha pedig nem, akkor legyen meg a jól kiszámított távolság.” — írja Csoóri, s ez nem jelent egyebet, mint egy kissé talán bizarrnak tűnő ökonomikus gondolkodást a személyiség erőinek közösségi hasznosításáról. Ez a látszólag bizarr ökonomia azonban csupán a kialakult helyzet furcsaságára utal, s igyekszik a beszűkült lehetőségek fölé emelkedni a gyakorlatban, meghaladni a Csoóri által így összegzett ellentmondást: „...megint becsületes maradtam, de nem csináltam semmit.” Az író most már határozottan, s

tudatosan körültekintve keresi helyét a magyar glóbuszon, hogy szolgálni tudjon, s mindig ott és olyan módon, ahol és ahogyan éppen ő szolgálhat. Ám nagyon nehéz megtalálni azt a helyet, amely az egyéniségnek legalkalmasabb a közszelekvésre, s kérdés, hogy az a hely szabad-e a számára. Nehéz egyetlen pontot találni itt, amelyen a közszelekvésre elszánt ember legjobban megvetheti a lábát, s nem is biztos, hogy egyetlen ilyen pontot kell keresni ebben a nagyon bonyolultan felparcellázott világban. Csoóri nem fél attól, hogy megperzselődik a politikától, ha kapcsolatba kerül a hatalommal vagy a politikusokkal, de attól sem kell félnie már, hogy hatástalanná válik, ha csak a hatalmi sáncokon kívül hallathatja a hangját. Ez bizonyos nyugalmat és derüt áraszt írásaiból, még a keserű felismerések közepette is. Az író és a hatalom viszonyát nem az absztrakt moralizálás jegyében igyekszik elintézni, hanem a politikai ésszerűség és az erkölcsi erő egységét akarja megvalósítani a maga társadalmi szerepkörében.

Ebből a törekvésből ered Csoórinál az *erkölcsi hatalom*, az „erkölcsi kormányzat” ideája, amelyről persze maga is tudja, hogy ez nagyrészt csak átmeneti megoldás — az ő szavaival élve — „politika és erkölcs mélypontra süllyedt házassága” kényszerű áthidalására addig is, amíg a világ ezt valamiképpen vagy rendbehozza, vagy felrobantja önmagát. Ennél fontosabb azonban, mert kézzelfoghatóbb, hogy felvillan itt azért egy gyakorlati lehetőség is, amennyiben az emberi minőség és a hitelesség egyszeriben politikai erővé és eszközzé is válik, s ez az „eszköz” esetenként alkalmas lehet a tényleges politikai hatalom gyakorlatában mindenkor szükségképpen előadódható hibák kiigazítására. Más kérdés az, hogy egy adott történelmi pillanatban, vagy egyik-másik szakaszban, ez az erő a fennálló politikai hatalom mellett vagy esetleg részben vagy egészben azzal szemben érvényesülhet-e? Csoóri tehát nem azt mondja, hogy a tényleges politikai hatalom vagy a politikai eszközök valamiféle erkölcsi hatalommal helyettesíthetők, csupáncsak azt, hogy az erkölcsi erő átalakítható politikai erővé adott esetben, illetőleg átalakul az magától is, ha a politikai hatalom valamelyik szektorában az eredeti erkölcsi alapok felmorzsolódnak. Csoóri a Hatvani Dánielnek adott interjújában önmagát illetően ebben a vonatkozásban is világosan beszél. Azt mondja, szeretne már „boldog tanulmányokat” is írni, majd így folytatja magyarázatul: „... Ez az óhajom azért is érthető, mert a magam módján bizonyítani szeretném, hogy életkedvem, életerőm engem ideköt ehhez a hazához, ehhez a társadalmi rendhez, amelyben sok lapangó, jó erőt látok. És alapot és kifutópályát is hozzájuk.” Ez tehát Csoóri elkötelezettsége. Kinek kevés, kinek sok. Csoóri Sándornak bizonyára nem több és nem kevesebb, mint amennyi egy erkölcsileg és politikailag hiteles írói-közéleti szerep fundamentumához éppen elegendő. Erről az alapról számára az „ellenzék” fogalma nem misztifikálható és nem fantomizálható. Ő maga a társadalmi rendszeren belül van, a továbbiakban tehát csak a „funkció”, azaz a közösségi feladat érdeklí, nem a pecsétek, s nem a pecsétnyomogatók ideges szertelensége.

Nagy kár, hogy amikor Csoóri, legújabb könyve tanúsága szerint is, immár egy nem kapott, hanem ön maga által kiküzdött és alaposan kimunkált, igazán nagyszabású írói-közéleti szerepkörben áll előttünk, akkor éppen a — tetszik, nem tetszik a szó — „hivatalosnak” tekintett kritikának alig van érdemleges szava e könyvről. Pontosabban szólva: méltó vita, méltó értékelés helyett még most is csak arra futja, hogy a kritikus döntő pontokon „félreértse” a szerzőt, hogy aztán a nagy nyilvánosság előtt fölényesen kioktathassa valóság- és népismeretből. Indokolatlanul tűnik az az ingerültség, amely egyesek részéről Csoóri műveit újra meg újra fogadja, s mindenképpen méltatlannak az olyan gyakorlat, amely a tárgyyszerűség követelményét félretéve, megfelelő érvek híján azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha Csoóri valamiféle kivülálló „ellenzéki” lenne, idegen a szocializmusban, idegen a maga országában. Nehéz megérteni, miért kellene esetenként újra előhívni bárkiből is ebben az országban a Nagy László-i keserű sóhajtást: „Úristen, én nem vagyok itthon?” De miért érdemes itt egyáltalán utalni a kritikára?

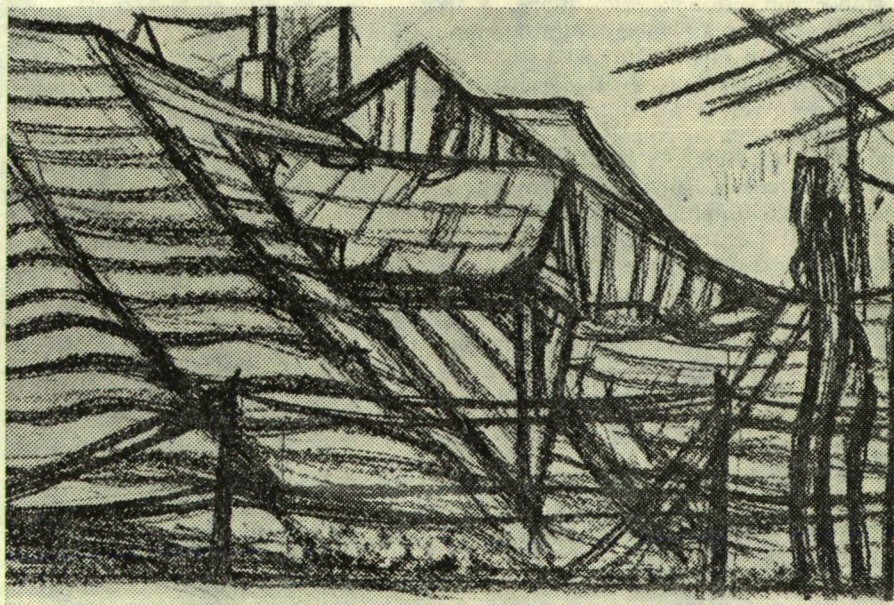
Túl az erkölcsi szempontokon, mindenekelőtt a politikai-kultúrpolitikai ésszerűség kérdése okán. Csoóri azt mondja Bertha Bulcsuval beszélgetve: „Én csakugyan elhittem, hogy ez az ország a mi országunk, nehezen viselem el, ha nem azok a dolgok történnek, amiknek történnük kéne.” Ha most éppen ezt az indítást és az írói figyelmeztetések indokolt, megalapozott részét nem akarjuk figyelembe venni, s azt, hogy Csoóri, s nemzedékének java éppen az országgal, a néppel, a szocializmussal való azonossága tudatából meríti kritikai magatartását és cselekvő hajlandóságát, s hogy erről az alapról tart igényt az önálló, felelős részvételre, akkor valóban bekövetkezhet az, amire Csoóri figyelmeztet: létrejöhet a „kettős hatalom”, egyik oldalon a kultúrpolitikai adminisztráció, másik oldalon az írói hi-telesség; egyik oldalon a politikai hatalom elkülönülő erőfeszítései, másik oldalon a lelkek elszigetelt kis köztársaságai; egyik oldalon a koncentrált eszközök hatalma, másik oldalon az eszköztelenség spontán erkölcsi fölénye. Ilyen helyzetben a politika könnyen elveszítheti azt a szűkebb közvetítő réteget, s azokat a személyiségeket, akik emberi és írói minőségüket, s hajlamaikat tekintve egyaránt képesek lennének a hatalom és a legtágabb szellemi élet közötti közvetítő-egyeztető szerep betöltésére, holott ez az érdekegyeztető tevékenység nélkülözhetetlen az ország érdekében és a szocializmus jövője szempontjából.

Miközben Csoóri Sándor egyre biztosabb emberi-írói pozícióból vesz részt a magyar szellemi élet közös dolgaiban, egyre teljesebben körvonalazódik a nyilvánosság előtt egy Csoóri-arckép is. Ő maga is szemmel láthatóan fontosnak tartja ezt, nyilván érzi benne az egyetlen személyiségen túlmutató lehetőséget. Olyannyira, hogy maga is rajzolja a portrét: az „örök protestáns” arcvonásait, Koppány és Kálvin zord és konok parasztsóktól átöröklött arcélét, de mindjárt mellé a dionysosi vonásokat is, a könnyed mediterrán derű jegyeit, s a humorérzékét, melyet talán Illyéstől csent el finoman egy óvatlan pillanatban. A portrékészítés folyamatában segítenek neki az író társak. Bertha Bulcsunak az tűnik fel, mennyire nem véletlen, hogy közülük éppen Csoóri találkozott Che Guevarával, Domokos Mátyás a líraibbat, a tünődőbbet, s az esztéta számára felfoghatóbbat rajzolja ki az egyéniségből, míg Hatvani a szociográfust, vagyis a „legközelebbi” ügyekben serénykedő politikus-íróat faggatja. S amikor az esendőség jelei következnek, olyankor mindig Csoóri rajzol. Ahogyan József Isten balekja a szeplőtelen fogantatásban, olyan baleknek látja önmagát is olykor, és a balekség, a naivitás, az „átszellemült kapkodás” személyiségjegyeit vagy sorsadta vonalait maga helyezi el a képen; s a kép egyik sarkába odarajzolja kigombolt farmerkabátját, hogy megmutathassa alatta a Don Quijote-i inget, amelyet kora ifjúságától visel abban az „előharcban”, amit a küzdelem jogáért kell vívnia.

Új kötetében tehát Csoóri nemcsak a magyar apokalipszis képét festi meg, hanem saját arcképvázlatát is elkészíti, s ez utóbbi semmivel sem jelentéktelenebb és semmivel sem hordoz kevesebb történelmet, kevesebb politikát, kevesebb társadalomlélektani kérdést. Ha igaz az — márpedig úgy látszik, hogy igaz —, hogy Csoóriban, s körülötte a legutóbbi időkben történt valami fontos változás, hogy bizonyos vonatkozásban megújult, akkor ezt a változást valószínűleg éppen a Don Quijote-i ing sarokba rajzolásában érhetjük tetten elsősorban. Nem azt jelenti ez, hogy Csoóri végzetesen leszámolt Don Quijoteval, csak kegyesen száműzte őt, hogy átmentse legalább valamivel lovagiasabb időkre, amikor többek között a Don Quijote-i érték is érték lesz ismét. Figyeljük csak Csoóri önjellemzésének egyik legszébb, s legtömörebb mondatát: „Mihelyt egy harang megszólal, egy ajtó sarokvasa megcsikordul, egy tétova gondolat gazdát keres, tudom, mit kell csinálnom.” Jelen van ebben a mondatban Don Quijote távoli képe is, de már nálánál tudatosabb, politikusabb, s főleg tapasztaltabb lovagok társaságában.

Csoóri nem az ideálisat, nem a lehetetlent akarja ideperelni újabb prózai írásaival, hanem a lehető kéri számon, nem utolsósorban önmagától. És már nem egy megfoghatatlan radikalizmus ígézetében teszi ezt, hanem egy, a jelen körül-

ményei között is lehető magyar progresszió jegyében. A „fordítói lelkület” helyett az autonom személyiség és az autonom nemzet igényét akarja fölkelteni; az ökonomista, a technokrata, a fogyasztói félrefutások láttán az emberi és nemzeti létezés teljességére kívánja ráirányítani a közfigyelmet, amikor e korszak természetét kutatja, s úgy érzi, most ilyen ügyekben kell a figyelmeztetés. Csoóri figyelmeztetései, beszédei, közéleti vállalkozásai természetesen mindig magukban hordják a kudarcok, a vereségek kockázatát. Ám a vereségek már szinte kenyeres pajtásai Csoórinak, legalább annyi erőt, biztatást adnak neki, mint amennyi keserúséget okoznak. „A legyőzöttek őszirózsás üzenete, hogy ha lekerültünk is a földre, nincs vége semminek se. Sőt, erőt éppen a földtől kapunk”. Így gondolja Csoóri Sándor, s ha olykor megéri is őt a rilkei költői lehetőség távolból érkező csábító kisugárzása, a „legvégső dolgok”, s egy „sokkal esztétikaibb minőség” iránti nosztalgia, az élet, a környezet küldi itt szüntelen a maga mindennapi kihívásait, s az ötvenen túl az „örök protestáns” Csoóri, ha változik is, már aligha változhat annyit, hogy megtagadja a kihívásokra a választ. Legfeljebb ez a válasz lehet nemcsak egyre találóbb, de egyre esztétikaibb minőségű is.

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

